

Påminnelse om ett förlorat minne – Daniel Libeskind och den Andre

av Niklas Zetterberg

Niklas Zetterberg
Projekteringsmetodik
Kungliga tekniska högskolan
Stockholm

För den till synes omöjliga uppgiften att skapa ett judiskt museum i Berlin presenterar Daniel Libeskind inte några färdiga lösningar. Projektet väcker snarare frågor som inte bara handlar om judarnas historia utan även om vår gemensamma västerländska världsbild.

Det sätt som Jaget – enligt psykoanalytikern Jacques Lacan – konstitueras har likheter med det sätt en ideologi struktureras; centralt i båda fallen finner vi språkets funktion som symbolbärare. Endast om vi kan lära oss handskas med språket och dess symboler kan vi förstå oss själva och våra handlingar och därigenom förhoppningsvis bli bättre rustade att undvika fador liknande de under Andra världskriget. Genom att undvika symboler litar Libeskind istället till vår förmåga till inlevelse och empati, tomrummet och frånvaron blir i hans arkitektur det centrala.

I syfte att analysera den dekonstruktivistiska kritiken av modernismen gör här artikelförfattaren jämförelser mellan Daniel Libeskinds arkitektur och psykoanalytikern Jacques Lacans teorier om hur Jaget först konstitueras.

Tema TID & ARKITEKTUR

"Och de sade: "Kom, låt oss bygga en stad åt oss och ett torn vars spets räcker upp i himmelen, och så göra oss ett namn; vi kunde eljest bliva kringspidda över hela jorden."

1 Mosebok 11:4 Babels torn

NÄR VI TALAR OM IDÉERNA BAKOM dekonstruktivistisk och i synnerhet Daniel Libeskinds arkitektur är det ofrånkomligt att beröra den kritik som riktats mot modernismens grundvalar. För att förstå utgångspunkterna för denna kritik kan det vara fruktbart att orientera sig i psykoanalysen som den formulerats av Freud och hans efterföljare Jacques Lacan.

Libeskinds projekt för ett judiskt museum i Berlin är ett tydligt exempel på den självreflektiva hållning där frågor kring vår gemensamma västerländska historia och vår kollektiva och individuella jaguppfattning ställs på sin spets: vilka är vi, varifrån kommer vi, vad ligger för alltid fördolt i vårt medvetande?

Genom att på ett medvetet sätt i sin arkitektur dra gränser visar han på det omöjliga men framför allt just det *nödvändiga i att försöka* dra gränser.

Kunskapstörst

Djupt rotat i vår västerländska kultur ligger vår strävan efter att nå kunskap, vi vill nå full kontroll över vår tillvaro och vi skaffar alltmer sofistikerade hjälpmedel för att uppnå detta

mål. Med hjälp av den senaste uppfinningen av betydelse, datorn, verkar det som om det skulle gå att kartlägga vår tillvaro helt och hållet. Den nya genforskningen är ett forskningsfält som med datorns hjälp blivit ordentligt hjälpt på traven, det är *de facto* bara en tidsfråga innan gåtan i den genetiska koden hos människan är knäckt. När detta har uppnåtts, vad kommer härnäst? När vi kryper in på kroppens byggstenar – cellerna – upptäcker vi att människokroppen har svårt att dra gränserna för sitt eget varande. Vilka celler är besmittade samt fientligt inställda och utgör ett hot mot vår organism? Vilka celler tillhör vår kropp, vår organism? Det är immunförsvarets uppgift att lokalisera och förrinta oönskade gäster och vi känner väl till följderna när detta inte lyckas. Huruvida immunförsvaret är framgångsrikt eller inte beror på cellernas förmåga att identifiera varandra, något som i sin tur är beroende av deras förmåga till kommunikation¹.

Kommunikation och språk

Även vår personliga identitet vilar på förmågan till kommunikation, att vi kommunicerar med varandra. Det är genom att existera i en social, samhällelig kontext som vi som individer får vår betydelse.

Det verkar över huvud taget som om språket är det sista halmstrå vi har att ta till i vår strävan efter förståelse. Språket ter sig på samma gång som ett kraftfullt och ett bräckligt verktyg, det är beroende av sin funktion som betydelsebärare. Om det reduceras till att gälla enbart som en uppsättning skillnader innanför ramen till ett lingvistiskt system förlorar det sina egenskaper som språk, det är först när någon finns där att tolka orden som det får betydelse. Utan givna mottagare, utan samtalspartner förvandlas det till ren kommunikation, till information.

När vi talar om vår tillvaros betingelser är vi alltså hänvisade till språket som ett redskap när vi vill nå samhörighet eller kunskap, men det är också ett redskap för förtryck. Vi befinner oss i språkets kontext och kan omöjligen fri-

göra oss från dess boja. Det är med språkets hjälp vi definierar vår tillvaro, vi föds in i språket och det är också med dettas hjälp vi definierar oss själva, vårt jag. Men allt låter sig inte beskrivas i ord.

Det mytiska

När vi vill tala om saker som ligger utanför vårt medvetande saknar vi ord och när vi försöker sätta etikett på det som inte låter sig beskrivas med ord talar vi om *det mytiska*. Vi har övat upp förmågan att systematisera våra tankar och härleda tankegångar i långa kedjor, men förr eller sedan når vi den punkt bortom vilken "inget kan sägas". Denna plats är oåtkomlig och tenderar att utgöra utgångspunkten för resonemanget, läran eller ideologin.

Varje gång vi tror vi funnit kärnan i resonemanget kommer den att uppträda ytterligare längre bort på en plats bortom förståelse. Det enda vi kan förstå är att vi aldrig kommer att förstå och detta framstår till slut som vårt oundvikliga öde. I denna till synes hopplösa situation är det enda vi kan hålla oss till just *hopplösheten i sig*, som det som *kan ge mening* i vår tillvaro *genom sin meningslöshet*.

Modernismen och det självmedvetna subjektet

En av hörnstenarna i modernismen är föreställningen att det är möjligt att avgränsa jaget till ett fristående, självmedvetet subjekt.

"Jag tänker, alltså existerar jag"

Descartes' *Cogito* utgör ett viktigt fundament för Upplysningens sena lära. Avgränsning av subjekt och objekt har haft en avgörande betydelse för den vetenskap som möjliggjort västvärldens "framsteg". Skiljandet av det tänkande jaget (*res cogitans*) från det kroppsliga jaget (*res extensa*) skapade en helt ny syn på naturen som fick till följd den reifiering (förtingligande) av tillvaron som gjorde människan till ett *medvetet subjekt* som på avstånd förmådde betrakta naturen som *objekt* i sin omgivning. Men detta synsätt kom snart att orsaka problem.

Inom logiken

För att illustrera svårigheten att dra gränser kan vi som exempel ta logikens svårighet att avgränsa en logisk värld².

Vi tänker oss en logisk värld; det logiska uppfyller och avgränsar världen. Det logiska tänkandet kan emellertid inte tänka sig var världen börjar och slutar eftersom det skulle kräva att man också kunde föreställa sig dess gränser. Detta är en omöjlighet eftersom för att föreställa sig dess gränser måste man också föreställa sig vad som finns på andra sidan gränsen. Men denna värld ligger utanför den logiska världen och således även utanför det logiska tänkandet. Så hur definierar man den logiska världen?

Hotet mot det självmedvetna subjektet

För att förstå världen krävs att vi förstår det som ligger på andra sidan gränsen. Och omvänt; för att förstå vad som ligger på andra sidan gränsen måste vi först förstå världen. Liknande problem står vi inför vid varje försök att avgränsa en kropp, Jaget, subjektet, en organism, ett system etc. Detta får till följd att varje gång man hävdar existensen av *något som ligger utanför* Jaget hävdar man det omöjliga; det oacceptabla att Jaget inte går att definiera. Det som ligger utanför Jaget upplevs på detta sätt som ett hot mot den egna existensen. Denna inneboende svårighet utgör kärnan i resonemang kring subjektets avgränsning, och utgör ett problem i Upplysningens idévärld.

Uppfattningen om ett självmedvetet subjekt utgör en av huvudangreppspunkterna i postmodern kritik och håller gradvis på att upplösas.

Postmodern psykoanalys

Jacques Lacan hittar grunderna för sin psykoanalys hos Freud, men tar till skillnad från denne (som baserar sin psykoanalys i biologin) sin utgångspunkt i lingvistiskt vetande. Lacan har kallats den förste postmoderne psykoanalytiker³.

Inom psykoanalysen har man uppfattning-
en att det till Jaget hör en imaginär och illuso-

risk verklighet vari subjektet ständigt hotar att förlora sig. Denna syn på subjektet är alltså någonting helt annat än den som återfinns hos filosofer som tar sin utgångspunkt i Descartes' *Cogito*.

Jaget och den Andre

Lacans mest kontroversiella bidrag är idén om hur Jaget först konstitueras, den avgörande händelse i människans liv som han kallar spegelstadiet. Han talar om *den Andre* som den imaginära bild vi har av Jaget och också om *den andre* (med litet a) som den bild vi har av det narcissistiska jaget, innan vi konstituerat den Andre. Ett centralt begrepp är även *objèt a* som är kopplat till den andre och utgör *själva begärets orsak*.

Arkitektur och psykoanalys

När man talar om Daniel Libeskind's arkitektur är det ofrånkomligt att använda begrepp som den Andre, det omedvetna, gränslinjer, mellanrum, tomrum. I hans arkitektur framstår det utsägbara som dess viktigaste komponent. Libeskind tar på detta sätt sin utgångspunkt i det mänskliga medvetandets begränsningar.

För att få en mer sammansatt bild av Libeskind's arkitektursyn kan det vara till hjälp att försöka förstå Lacans teorier om vårt undermedvetna, om hur vi skapar oss bilder av Jaget och ursprunget till våra begär.

Det behöver knappast sägas att det här inte finns utrymme för någon djupdykning i Lacans psykoanalys, utan att detta med nödvändighet blir en begränsad kortfattning av avsnitt jag finner relevanta i samband med Libeskind's arkitektur.

Lacan och det imaginära Jaget

Den första tiden efter födelsen är det ur barnets synvinkel inte möjligt att föreställa sig en moder och ett barn. Denna relation kan man ännu inte tala om som en subjekt-objekt-relation. Barnet och modern lever fortfarande i ett helt och fullt universum. Man kan säga att

det lilla människobarnet på detta sätt, till skillnad från de flesta andra djur föds prematurt. Denna första period efter födelsen kan ses som en utsträckning av barnets livmoderstillvaro.

Spegelstadiet

Emellertid glider barnet och modern sakta ifrån varandra och vid en viss punkt erfar barnet sig själv som åtskild från modern. Barnet utvecklar en "psykologisk behållare" för sitt vara (en process som begynner någon gång i sexmånadersåldern). Denna händelse kallar Lacan metaforiskt för *spegelstadiet* – barnet upptäcker bilden av den egna kroppen. Denna bild kommer att utgöra föregångaren till det *jag-imago* (självbild) som i sin tur ligger till grund för det som kallas den *imaginära jag-strukturen*. Genom att identifiera sig med en utifrån kommande bild av sig själv, är det möjligt för barnet att skapa sig en bild av sig själv som "någon i världen". Denna imaginära identifikation blir mönsterbildande för alla senare identifikationer i livet.

Det förlorade objektet

Upphävandet av denna moder-barn-enhet kommer av barnet i början att upplevas som något svindlande och sensationellt. När denna upprymdhet lagt sig kommer dock förlusten av samtillvaron med modern – det förlorade objektet – ligga kvar i subjektets historia som ett grundläggande trauma, ett outplånligt märke. Det upplevs som att något essentiellt gått förlorat, något som subjektet endast har tillgång till i form av en kontur, en gräns bortom vilken det egentligen är omöjligt att vandra.

Objèt a och den andre

Till följd av detta kommer vi alltid att vara underkastade ett begär som aldrig kan tillfredsställas. Begäret har sitt ursprung i den *förlorade objektsrelationen* (där moder och barn tidigare utgjort en enhet) som både utgör själva begärets *orsak* och *målet* för våra begär. Det kallas av Lacan för *objèt a*. Objèt a kan inte manifestera eller materialisera sig, utan ligger likt ett

avtryck av ett saknat föremål på gränslinjen till det förlorade objektet. Jag vill förstå objèt a som någonting som liknar en påminnelse om ett förlorat minne. Nära kopplat till objèt a finner vi *den andre*.

Den andre (med litet a) är Lacans namn på subjektets första *narcissistiska jag* – efter spegelstadiet. Den andre är åtskild från modern men ingår ändå intimt i en relation med modern, en relation som domineras av ömsesidighet och underkastelse. (Objèt a kan delvis ses som en språklig lek; a – den första bokstaven i (den) andre.)

Fadersnamnet och Lagen

En annan för barnet viktig händelse är den period Lacan kallar Oidipus, då Fadern börjar uppträda som ett hot i kraft av att vara den person som Modern *slutligen* kommer att rikta sitt begär mot. Genom att använda stora begynnebokstäver lägger Lacan tyngdpunkten på det *symboliska*, på de imaginära bilder av fadern och modern som skapats hos barnet. Barnet har hittills upplevt sig själv som varande *Fallos* (som skulle kunna förstås som ett slags begärets föremål, en fetisch) men tvingas till slut inse att det själv inte *är* Fallos utan att det är Fadern som *har* Fallos⁴. Fadern intervenerar i förhållandet mellan barn och moder och kräver att kärleksbandet dem emellan skall brytas. Fadersnamnet – som metafor – blir i denna process av frigörelse det som barnet självt så småningom skall ta till sitt eget.

Vi föds in i en redan-given, redan-talad värld. Världen framstår som strukturerad genom den symboliska ordningen. Denna ordning är bärare av *Lagen* vars mest centrala moment (för barnet) är incestförbudet som dikterats av Fadern.

Den Andre

I det symboliska växer efterhand en mer mogen jag-bild fram. Denna bild finns bortom Jaget och kallas av Lacan för *den Andre*. I begreppet den Andre ingår "själva språkets vara"⁵ Det är den Andre som talar till mig, genom

mig, oavsett min vilja eller medverkan. Det är en plats bortom mitt jag där något annat uppenbarar sig. De ord jag uttalar skapas i en omedveten process, jag behöver ju inte anstränga mig för att konstruera mina meningar. Språket är av avgörande betydelse för jagets utveckling och det är också på platsen för den Andre det symboliska uppenbarar sig.

I Lacans mening har den Andre mer än en betydelse. Den Andre är språkets, "den universella diskursens 'Andre'; men det är också sanningens 'den Andre', varje dialogs tredje part."⁶ Kravet till den Andre tenderar att bli ett rent svar på det utifrån kommande kravet på kärlek. Den Andre kan ses som *den Allsmäktige Andre*, och även som en scen; *den Andra scenen* där det omedvetna verkar.

Kollage

Jaget är ett slags kollage av identifikationer, fantasmer; föreställningar om jagets grundstruktur, och dagdrömmar som ingår i subjektet i en ständigt pågående process av rekonstruktion. Tron på denna konstruerade bild är det som är avgörande för självreflektion, självbehärskning och subjektets anpassning till "verkligheten". Människans förhållande till sitt Jag kommer att strukturera hennes förhållande till världen. I brist på begärets förverkligande tillgriper vi den illusoriska enheten i det imaginära, som just i egenskap av att vara imaginär har en svag ställning. Ovanför Jaget svävar hela tiden hotet att Jaget kan upphävas och bytas ut.

Subjekt och ideologiskapande

Det sätt på vilket subjektet – enligt Lacan – bildar sig en imaginär föreställning om sig själv och sin omvärld kan liknas vid det sätt som en ideologi struktureras⁷. Båda dessa föreställningsvärldar vilar på det symboliska. Ideologin kan ses som en tro hos individen med vilken individen skapar ett sammanhängande system av föreställningar och åsikter i den värld han befinner sig. Ideologin är den pragmatiska sanning, som målar upp en imaginär "topografi"

där den tillåter subjektet att finna sig en praktisk och fungerande plats.

Not-architecture

I förordet till Daniel Libeskind's *Chamber Works: Architectural Meditations on Themes from Heraclitus* skriver Peter Eisenman:

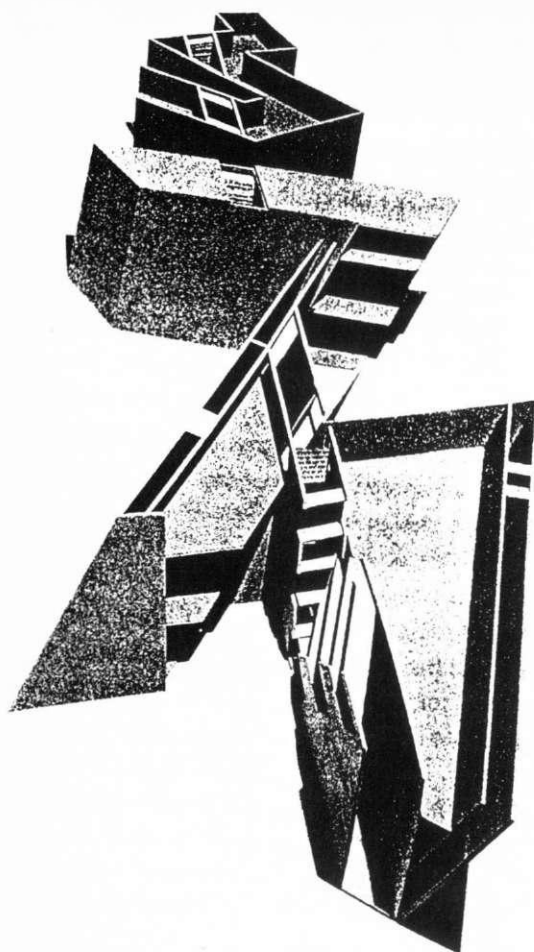
Det är kanske möjligt att finna gränserna för arkitektur helt enkelt genom att undersöka dess komplement Icke-arkitektur (Not-architecture). Till skillnad från en allt-utom-arkitektur (just not architecture), som inte står i något förhållande till subjektet, så skulle Icke-arkitektur vara intimt förknippat med arkitektur, skulle känna den, skulle innehålla en Icke-arkitektur; skulle konstituera en relation till varandet genom icke-varandet. (Min översättning.)

Eisenman talar om Icke-arkitektur som den dialektiska motsatsen till arkitektur, men för att tänka Icke i Libeskind's Icke-arkitektur är det nödvändigt att *inte* tänka den som ingående i ett dialektiskt motsatsförhållande med arkitektur. Dialektiskt tänkande översätter, explicit eller implicit, Icke till ett affirmativt påstående där det blir möjligt att se Icke-arkitektur som den ena halvan i ett motsatspar där arkitektur också ingår. Begreppet Icke-arkitektur reduceras till något som kan förstås som det-som-inte-är-arkitektur och därmed har vi tappat innebörden i själva begreppet. För vad säger oss det-som-inte-är-arkitektur? Ja, lika lite som det möjliga påståendet det-som-är-arkitektur. Det kan knappast vara detta Libeskind är ute efter.

Den Andres arkitektur

Om vi istället förstår Libeskind's Icke som den Andre (the Other)⁸?

I "lacanska" termer kan vi tolka den Andre som antingen den (allsmäktige) Andre – den som talar genom oss och den vi talar till som ligger bortom den tilltalade *eller* som den andre, det narcissistiska jaget som kopplat till sig har objekt a – orsaken och samtidigt målet för våra begär.

Daniel Libeskind's modell av det judiska museet i Berlin¹¹

Judiskt museum i Berlin

Between the Lines – between the lines of hope and despair lie the errant (de)construction of Daniel Libeskind's Not Architecture.⁹

Libeskind vill i sin arkitektur peka på frågor som berör hela mänskligheten. Han ser sig som stående utanför och samtidigt drabbad av att ingå i det skeende som skulle kunna kallas det modernas tidevarv. Judarnas historia angår oss alla, Libeskind talar om att judarnas förflutna i Berlin hör ihop med det modernas historia och att denna sammanvävning främst består i den snarast ödesbestämda förintelsen av vår historia¹⁰. Genom att undvika symboler och artefakter sätter han istället sin tillit till vår

förmåga till inlevelse och empati. Han utelämnar, skapar *negationen av det existerande*, han låter tomrummet illustrera frånvaron av meningsfullhet i det historiska skeendet. I tomrummet, där finns minnet – det ofattbara – av Förintelsen, där finns alla minnen som skall förblekna, vittra bort. Tomrummet blir den plats där alla tolkningar är möjliga. Den plats där det Goda finns – där det Onda gömmer sig. Tomrummet är det som blir kvar som ett avtryck efter något vi inte längre kan minnas.

På detta sätt liknar denna frånvaro Lacans objekt a. Vi förnimmar tydligt saknaden av något. Vi minns inte *vad* det är vi saknar – bara att det är *något*. Det saknade ligger som ett avtryck på gränsen till det förlorade. Vi har inte glömt, *vi kommer bara inte längre ihåg*.

Om vi tänker tomrummet som den ogripbare Andre: den andra scenen, den plats där den imaginära bilden av Jaget konstitueras?

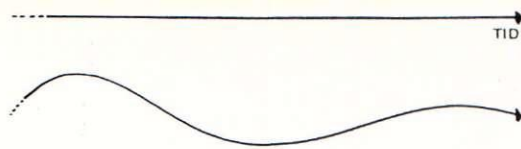
Det imaginära erbjuder som vi har sett *icke* någon *definitiv avgränsning* av vare sig Jaget eller den Andre, utan glappet mellan dessa två överbryggas enligt Lacan under den symboliska ordningen av det imaginära med hjälp av språkets funktion.

Between the lines

Förenklat sett domineras museet arkitektoniskt av två linjer som strukturellt med olika karaktär löper genom byggnaden, delvis som ett resultat av byggnaden själv. Libeskind talar om dessa linjer som representanter för två olika tänkesätt¹². Tänkesätten korsar varandra och i de punkter dessa möts uppstår tomrum – laddade tomrum. Den ena linjen, som är rät, löper rakt genom byggnaden men är fragmenterad. Upphovet till den räta linjens diskontinuitet är i sin tur den andra linjens karaktär av sicksacklinje.

Parallellitetshypotesen

Som en motsättning mot Lacans doktrin talar man inom psykoanalysen om det undermedvetna som parallellt med medvetandet, man kallar då detta för "parallellitetshypotesen"¹⁴.

Parallellitetshypotesen.¹³

Parallellitetshypotesen kan grafiskt illustreras som en rak linje samt en våglinje, liggande parallellt. Den rätta linjen representerar i denna figur medvetandeströmmen i tiden – subjektets tal, tankar och emotioner. Våglinjen representerar då enligt denna princip det undermedvetna. Det som skiljer denna syn på medvetandet från Lacans synsätt är att det medvetna och det omedvetna här tenderar att etablera sig i en dimension av yta–djup, eller ett yttre och ett inre.

Det nödvändiga i att försöka

De ”tankelinjer” vi finner i det judiska museet är något helt annat. Dessa är överlagrade, de korsar och bryter loss delar ur varandra och detta manifesterar sig i de rester som blir kvar som tomrum. Det är inte heller självklart vad som skulle kunna definieras som exteriör eller som interiör.

Libeskind försöker på detta sätt analysera gränserna för den ogripbara tomheten. Genom att visa försöket att dra gränser mellan det fattbara och det ofattbara, mellan Jaget och den Andre, mellan subjekt och objekt – representerat av det materiella respektive det imateriella – visar Libeskind inte bara på det omöjliga i en sådan gränsdragning, utan framför allt på *det nödvändiga i försöket i sig*.

Språket som överbryggar

Föreställningarna om Icke-arkitektur och den Andre vilar båda på det symboliska, på språkets överbryggande funktion som bärare av den imaginära bilden av en Arkitektur eller ett Jag. Det är endast med hjälp av vår imaginära förmåga som vi kan nå ökad förståelse om oss själva. För att nå ökad kunskap är det nödvändigt att vi försöker nå utanför det kända, utan-

för det traditionella förnuftet. Vi befinner oss mitt uppe i ett språkligt arv med dess begränsningar och fällor. Språket är vårt enda verktyg och den symboliska föreställningsvärlden är den som kontinuerligt måste utvidgas om vi vill nå kunskap om det som ligger utanför det som kan uttalas. Det är med språket och det symboliska vi rör oss i tanke- och språkvärlden, symboler som kan bli vår välsignelse eller vår död.

Symbolorienterad kontra individorienterad idealism

Symbolorienterad idealism

Den symbolorienterade idealismen riktar sig mot symboler, visioner och Idealismen sägs gälla ”fundamentala” förändringar men uttrycks med vaga och oprecisa ord. Det centrala är orienteringen mot idéer och ”helheter” – makt och förakt för svaghet; nation och rashierarki – vilkas förverkligande inte innebär att de icke-makthavandes liv blir bättre.¹⁵

En form av symboldyrkan finner vi hos nazismen, där den tog sig uttryck i den metafysiska föreställningen om den ariskt rasrene tysken. Denna föreställning hade ingenting med tysken sedd som enskild individ att göra, utan var helt och hållet ett abstrakt, övergripande mål som skulle uppnås även om detta skulle ske till priset av miljontals tyskars liv. Det som svårigen låter sig förstås är det irrationella hat som riktades mot de, i nazisternas ögon, svaga. I en hierarkisk ordning där de starkaste stod överst och de svagaste underst stod inte oväntat den ariske tysken överst, medan den som mest förtjänade förakt och hat var ”Juden”. Detta irrationella drag hos nazismen närdes av en anti-intellektuell hållning med ett uttalat förakt för objektivitet och vetenskap.¹⁶

Det är ändå ofattbart hur detta kunnat få sådana långtgående konsekvenser. Förintelsen ligger utanför det som låter sig förklaras i ord och på något sätt är det typiskt att man i nazisternas dokument nästan inte alls finner ord

som "döda" eller "avrätta", dessa begrepp har konsekvent undvikits. När vi idag skall tala om dessa händelser gör sig detta kusliga faktum påmint – vi saknar själva ord att beskriva det. Man kan undra hur stor del språkbruket hade i dessa grymheter; var censurerandet av språket en hjälp eller kanske till och med en förutsättning för iscensättandet av judefrågans slutlösning, "die Endlösung"¹⁷?

Hos nazisterna var avståndet mellan de styrande och massorna av fundamental betydelse och detta var möjligt att upprätthålla genom den absoluta disciplinstruktur som var inbyggd i ett system som inte kunde ifrågasättas. De beslutande hade minimal kontakt med de mänskliga realiteterna. De som var involverade i det mänskliga (och det omänskliga) var i sin tur utan någon som helst kontakt med de beslutande.¹⁸

Individorienterad idealism

Det som skiljer individorienterad idealism från den symbolorienterade är dess betoning av identifikation med andra människor. Denna idealism är inställd på att göra något för att människorna skall få det bättre – utan att tvinga på dem en förutbestämd uppfattning om vad detta skulle bestå i. Målsättningen kan vara relativt konkret med en tydlig förbindelse med människors andliga och materiella välfärd.

Denna idealism skulle väl kunna passera som en beskrivning av den västerländska humanismen, men det är ingenting vi bör ta för givet.

Modernismen som symbolorienterad ideologi

Symbolorienterad idealism behöver inte rikta sig mot nazistiska eller maktorienterade värden. Politiska ideologier som hyllar helt andra värden kan gott vara symbolorienterade. Ja, det är inte i och för sig uteslutet att också humanistiskt inställda rörelser kan vara det.¹⁹

En av hörnstenarna hos modernismen är som vi har sett föreställningen om att det är möjligt att nå *absolut kunskap* och att avgränsa *ett själv-*

ständigt subjekt. Denna föreställning kan i själva verket ses som en metafysisk symbol, ingående i en symbolorienterad modernistisk ideologi. "Sanningen" eller "det objektivt sanna" kan vi i sådana fall kalla den symbol som då blir föremålet för vår dyrkan. På detta sätt skulle det på ett avlägset sätt faktiskt vara möjligt att dra paralleller mellan modernismen och nazismen. Individerna blir reducerad till en liten kugge i ett stort maskineri som rullar fram och som ödelägger allt i sin väg "i sanningens namn".

Genom den reifiering (förtingligande) och uppdelning av tillvaron som den moderna vetenskapen främjar uppstår efterhand nya symboler som lämpar sig väl för ideologisk eller religiös dyrkan. Ett av de viktigaste exemplen på just en sådan symbol har den medicinska forskningen givit oss genom en ny innebörd av begreppet liv. Ivan Illich ger uttryck för sina farhågor²⁰:

Idag får läkarna lära sig att betrakta sig som ansvariga för liv. De har blivit socialt ansvariga professionella förvaltare av, inte av en patient, utan av 'ett Liv'. [- -] Jag fruktar att den abstrakta, profana föreställningen om "ett liv" med tiden kommer att sakraliseras, och att denna spöklika konstruktion därmed undan för undan kommer att ersätta föreställningen om "en person", dvs grundvalen för den västerländska individualismens humanism.

Den vetenskapliga utvecklingen biter sig på detta sätt slutligen i svansen. Genom att förvanska det som varit fundamentet för dess bakomliggande ideologi – individen – har paradoxalt nog 'Livet' kommit att bli ett hot mot den enskilda individens liv. (En realitet i USA: militanta abortmotståndares mordattacker mot abortläkare.)

Objektiva värdefakta

Föreställningen om objektiva värdefakta kan ses som den trossats som utgjort basen för Upplysningens paradigm och som slutligen tende-

rar att lösas upp. Även filosofer med sina rötter djupt i den modernistiska traditionen tvivlar. Georg Henrik von Wright²¹:

Om det ligger i modernitetens idé att det inte finns några objektiva mått på godhet, värden, då är tron på framsteget enligt ett upplyst sätt att tänka bara en trosartikel. Den kan visa sig äga lika litet rationellt berättigande som den tro som påve eller kejsare eller någon annan premodern auktoritet en gång försökt inpräglade hos människorna.

Den mellanliggande kontrasten

Den dekonstruktivistiska tanken som betonar obeslutsamhet finner ironi inte i kontrasten mellan två bestämda åsiktsmeningar, utan i kontrasten mellan försöket att bestämma en mening och omöjligheten i ett sådant försök.²²

Postmodern ironi

I motsättningen mellan tron på det rationella förnuftet och tron på det irrationella, intuitiva, utlevandet har man traditionellt funnit grunden för den ironi, som vi vanligen känner den, som bygger på att försöka "spela ut" den ena parten mot den andra i syfte att framhäva en egen bestämd åsikt. Ironin har en bestämd motpart; målet för ironin.

Emellertid har en annan nivå av ironi framträtt som inte bygger på detta motsatsförhållande, utan som ser ironi inneboende i kärnan av varje lära, i varje trossats. Denna ironi är inte beroende av någon teori om världen eller om förhållandet mellan subjekt–objekt, den saknar plattform varifrån ironin kan utgå. Detta är i själva verket en förutsättning för att denna ironiska kritik inte själv skall hamna i en fälla där den själv utgör en plattform, en ståndpunkt, utsatt för ironiska angrepp. Varje plattform, må den vara metafysisk, psykologisk eller semiotisk, måste därför undvikas.

Denna attityd står på detta sätt utanför varje ställningstagande och känns endast igen ge-

nom sitt utanförskap. Den bildar inte någon helhet ens tillsammans med föremålet för sin ironi, utan glider undan varje sådant försök till helhetsgrepp. Den karaktäriseras genom sin *skillnad* gentemot varje ståndpunkt. Denna skillnad skall inte ses som någon metafysiskt betingad storhet, motsatt eller jämställd med någon bestämd ståndpunkt.

Självutplånande randfenomen

Den dekonstruktivistiska hållningen är och förblir en attityd av utanförskap, ett randfenomen som kan liknas vid en aura eller en kontur. Denna kontur blir själv beroende av en kropp eller en volym för att över huvud taget finna sitt berättigande. Trots detta varken affirmerar eller förnekar den någon kropps eller volyms existens eftersom den inte existerar för dess skull, utan helt enkelt bara för att den förutsättningslöst måste. I dess karaktär kan skönjas ett drag av självutplånande.

Påminnelse om ett förlorat minne

Undvikande av symbolisk idealism

I Libeskind's arkitektursyn finner vi betoningen av tomrummet; tomrummet länkat till gränfenomenet och tomrummet som frånvaro, tomrummet som det ogripbara, osynliga. Genom att på detta sätt förneka varje symbol, varje fetisch, ställer sig Libeskind utanför varje ideologi som tar sin utgångspunkt i det symboliska dyrkandet.

Icke-arkitektur visar på gränserna för det fattbara. På detta sätt, och endast på detta sätt kan vi förstå det ofattbara. Icke-arkitektur påminner oss om vår plikt att förutsättningslöst ständigt försöka förstå oss själva och vår omvärld. Det förutsättningslösa sökandet måste ske utifrån en oändligt kritisk ståndpunkt som med nödvändighet måste stå utanför eller *på gränsen* för att själv inte bli till en fast utgångspunkt i förvandling mot ideologi.

Libeskind sätter sin tilltro till det mänskliga medvetandet och det som ligger utanför eller på gränsen till detta. Han förlitar sig på det mänskliga förnuftets förmåga att överskrida

sig själv. Det avgörande blir vår förmåga till inlevelse och empati.

Den lösning som Libeskind presenterar blir en icke-lösning. Genom att undvika symboler och artefakter uppenbarar sig den Andre i själva frånvaron av arkitektur: Icke-arkitektur. Tomrummet blir den plats dit de svaga kan återvända, han erkänner den svaga bestånds-

delen hos människan och mänskligheten, Libeskind talar om sin arkitektur som en "arkitektur för förlorare"²³.

Libeskind visar nödvändigheten i att *ständig försöka förstå*. I det kritiska ifrågasättandet innebär hoppet om att vi kan förstå oss själva och våra begär; de begär som påminner oss om ett förlorat minne.

Noter

1. Mark C. Taylor, *Nots* s. 246.
2. Wittgenstein, *Tractatus ...* 5.61.
3. Jurgen Reeder, *Tala/Lyssna* s. 20.
4. Jurgen Reeder, *Tala/Lyssna* s. 90.
5. *Ibid.* s. 67.
6. Lacan: *Écrits* s. 20–21.
7. Jurgen Reeder, *Tala/Lyssna* s. 132.
8. Mark C. Taylor *Nots* s. 131.
9. *Ibid.* s. 162.
10. *Ibid.* s. 140.
11. *Ibid.* s. 142.
12. *Ibid.* s. 141.
13. Jurgen Reeder, *Tala/Lyssna* s. 176.
14. *Ibid.* s. 178.
15. Harald Ofstad, *Vårt förakt för svaghet* s. 91.
16. *Ibid.* s. 64.
17. *DN* 29 jan 1995, "Auschwitz, 50 år av onda minnen".
18. Harald Ofstad, *Vårt förakt för svaghet* s. 54.
19. *Ibid.* s. 92.
20. Ivan Illich, "Liv till varje pris?" *Moderna Tider* nr 46/94.
21. Georg Henrik von Wright, *Myten om framsteget* s. 35.
22. David Kolb, *Postmodern Sophistications* s. 138, min översättning.
23. Taylor, *Nots* s. 160.

Niklas Zetterberg är sistaårsstudent vid arkitektlinjen på Kungliga tekniska högskolan i Stockholm. "Påminnelse om ett förlorat minne" är resultatet av ett projekt på avd. för projekteringsmetodik, som under vinterperioden 94/95 arrangerades av prof. Jerker Lundequist och prof. Johan Mårtelius.

Referenser

- Jean Baudrillard, *The Transparency of Evil*, Verso, London 1993 (1990).
- David Kolb, *Postmodern Sophistications*, University of Chicago Press 1990.
- Jaques Lacan, *Écrits*, Bokförlaget Natur och kultur 1989 (1966).
- Moderna Tider*, nr 46: Ivan Illich, "Liv till varje pris?"
- , nr 47: Göran Rosenberg, "Upptäcktsresande i Modernitetens kölvatten".
- , nr 48: Klaus Krauthammer, "Den allt svårare konsten att vara normal".
- Harald Ofstad, *Vårt förakt för svaghet*, Bokförlaget Prisma, Stockholm 1979 (1972).
- Jurgen Reeder, *Tala/Lyssna*, Brutus Östlings bokförlag, Stockholm 1992 (1988).
- Mark C. Taylor, *Nots*, The University of Chicago Press, Chicago 1993.
- Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*. Bokförlaget Thales 1993 (1921).
- Georg Henrik von Wright, *Myten om framsteget*, Albert Bonniers Förlag 1993.
- Vetenskapen och förnuftet*, Mån-pocket/Bonnier Fakta Förlag AB Stockholm 1994 (1986).
- Dagens Nyheter* 29 jan 1995: Nils-Erik Ekstrand, Christian Palme, "Auschwitz, 50 år av onda minnen".